

JONO BALIO TAUTOSAKOS KELIONES PRISTATANT

Perspausdinti *Tautosakos darbuose* nedidelę Jono Balio publikaciją iš atsiminimų apie Amerikoje jo rinktą tautosaką sumanyta dėl kelių priežasčių. Intensyviausiu tautosakos užrašinėjimo laikotarpiu emigracijoje (1949–1950) ir vėliau J. Balys dažnai rašė apie šią veiklą bei jos rezultatus Amerikos lietuvių periodinėje spaudoje (laikraščiuose *Dirva*, *Draugas*, *Margutis* ir kt.) ir angliškuose leidiniuose, tačiau ši informacija mūsų skaitytojui šiandien beveik neprieinama. Glaustai kai ką iš savo vasaros ekspedicijų, ypač tautosakos mokslui aktualių dalykų (kur, kada, kokios bei iš ko užrašytos dainos) jis pamini ir skelbdamas užrašytąsias Amerikoje dainas *Lietuvių tautosakos lobyno* serijos leidiniuose (*Lietuvių tautosakos lobynas*, t. V: *Lietuvių dainos Amerikoje: pasakojamosios dainos ir baladės*, surinko ir suredagavo Jonas Balys, Boston: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1958; *Lietuvių tautosakos lobynas*, t. VI: *Lietuvių dainos Amerikoje: lyrinės meilės, papročių, darbo, švenčių ir pramogų dainos*, surinko ir suredagavo Jonas Balys, Silver Spring, Md: Lietuvių tautosakos leidykla, 1977). Perskelbiamame tekste šalia mokslinės informacijos rasime ir nenuitylimų labiau asmeniškų patirčių, kurioms priskirtume dainų rinkimo „etnografijos“ detales, šiandien mums kalbančias ne tik apie J. Balį kaip žymų, ypač aštraus kritinio mąstymo folkloristą, gebėjusį lietuvių tautosaką interpretuoti plačiuose pasauliniuose kontekstuose. Skaitydami šį rašinį turime retą progą geriau pažinti jį kaip asmenį ir, kaip spėjame, jautrios prigimties žmogų, kuriam anaipol nesvetimas ir humoro jausmas. Ne mažiau įdomios ir kitos aprašomos aplinkybės, iš atminties neišdylantys kai kurie susitikimai su išskirtinės biografijos žmonėmis, nors autoriaus yra užsiminta, kad jis neketinąs aprašinėti visko – visų tautosakos rinkėjo „nuotykių“, kurių šiaip jau nutinka per ekspedicijas ir mums, dabarties folkloristams.

Gera proga priminti, kad J. Balys dar prieš išvykdamas iš Lietuvos jau buvo profesionalus tautosakos užrašinėjimo praktikas, irgi skelbęs savo ekspedicinio darbo įspūdžius. Jo parengtame spaudaire trečiame *Tautosakos darbuose* tome (1937), kuris skirtas tautosakai iš Mažosios Lietuvos, jis įspūdingai pasakoja, kaip Preiloje senesni vietos gyventojai „nesidavė prikalbinami“ padainuoti. Jam tekę gerokai pasivarginti, kol išgaudavęs iš jų vos kelias „lietuviškas svietiškas dainas“, nors ne visada ir tai pavykdavę. Pagal liuteronišką mokymą tai būtų buvęs „nugarbingas ir nuodėmingas dalykas“, todėl ne kiekvienas, ypač moterys, išdrįsdavęs dainuoti. Įdomu, jog ir vėliau, vos pradėjęs emigranto kelią, dar gyvendamas neįprastomis sąlygomis Vokietijoje lietuvių stovyklose, J. Balys jau rašo „Kreipimąsi tautosakos rinkimo reikalu“ ir paskelbia jį lietuvių ten leistame laikraštyje (*Mūsų kelias*, 1946.II.14). Neilgu tekstuku autorius kreipiasi į „geros valios tautiečius“, prašydamas ateiti į talką „raštingus asmenis“, kurie dabar „atliekamo laiko nemaža turi“ ir galėtų prisidėti ieškant tarp vyresnių stovyklų gyventojų „kaimo dainininkų ir pasakorių“. Dar pabrėžia, jog tai esąs „garbės ir geros valios darbas, už kurį dabar niekas neapmokės, bet kurio reikšmė mums ir be daugelio žodžių turi būti aiški“. Ir pateikia čia pat kreipimesi gana išsamų, beveik iki šiol nepasenusį pagrindinių tautosakos rinkimo reikalavimų sąrašą, pridėdamas savo adresą, kuriuo reikėtų siųsti „pranešimus ir užrašymus“.

Turėtų būti be galo įdomu skaityti ir J. Balio tautosakinėse kelionėse kruopščiai rašytus dienoraščius, kurių, atrodo, tik dalis kol kas tėra paskelbta. Gal kaip tik dėl to J. Baliui buvo nesunku rašyti

atsiminimus apie tautosakos rinkimą Amerikoje ir po daugelio metų – XX a. paskutinio dešimtmečio pradžioje, kurie buvo publikuoti laikraštyje *Lietuvių balsas* ir dabar perspausdinami mūsų žurnale.

Bronė Stundžienė

Mūsų tautosaka už vandenyno

DR. JONAS BALYS

Kai išlipau iš laivo New Yorko uoste 1948 m. spalio 3 d., prasidėjo naujas periodas mano gyvenime. Daug kas mūsų likime pareina nuo atsitiktinumų. Jei nebūtų buvę Antrojo pasaulinio karo, negyvenčiau Amerikoje. Atsitiktinumas buvo, kad aš tarptautiniame etnologų ir folkloristų kongrese Edinburghe, Škotijoje, rodos, įvykusiame 1937 m., pradėjau kalbėti ir diskutuoti pasakų klasifikavimo problemas su tada žymiu amerikiečių folklorininku prof. Stith Thompson, su kuriuo toliau susirašinėjau iš Lietuvos.

Gyvendamas Vokietijoje nuo 1944 m. liepos mėn., vėl užmezgiau ryšius su prof. Thompson. Kai jis pasidarė dekanu (Dean of the Graduate School) Indianos univ-te (Bloomington, Ind.), tai turėjo daug administracinio darbo ir nebeliko laiko jo pasakų tyrinėjimams ir jo didžiajam katalogui *Motif-Index of Folk Literature*, kurio ruošė naują leidimą. Todėl jis ir pasikvietė mane savo asistentu.

Mano titulas Indianos univ-te, kuriame dirbau ketveris metus (1948–52), buvo kuklus: Research Asistant and Instructor. Tačiau naudojausi visomis profesoriaus teisėmis ir pareigomis: skaičiau paskaitas, egzaminavau studentus. Turėjau ten net tris viršininkus arba, kaip amerikiečiai vadina, „bosus“. Kiekvienas pramanydavo man darbo savo naudai – turėjau padėti jiems rašyti straipsnius ir knygas.

Daugiausia man padėjo Stith Thompson. Jis paragino mane parinkti tautosakos iš Amerikoje gyvenančių lietuvių. Jo rūpesčiu gavau ir pašalpos keliauti po kraštą: vienais metais 400 dol., kitais – 500 dol. Universitetas paskolino kaspininį rekorderį, kuris tada dar buvo gana gramozdiškas ir sunkus (apie 20 kg), o kaspiniai ant metalinių špulių, tad irgi gana sunkūs ir greit trūksta, nes buvo popieriniai, tik viena pusė padengta plonu plieno sluoksniu. Tik vėliau atsirado plastikiniai kaspiniai ir špulės, paskum kasetės ir vėliausiai – video (vaizdajuostės). Skaičiau laikraštyje, kad vienas tautosakos rinkėjas (jo pavardės neatsimenu), besitampydamas su sunkiu rekorderiu, gavo širdies ataką ir mirė. Man pasisekė geriau, nors nelengva buvo keliauti traukiniais ir autobusais su nemaža našta, nes automobilio tada dar neturėjau.

Taip 1949 m. liepos 20 d. leidausi į pirmą tautosakinę kelionę Amerikoje, kuri be pertraukos užtruko iki rugsėjo 4 d. Pradėjau nuo vadinamos Amerikos lietuvių sostinės Chicagos (Ill.), toliau traukiau į Gary (Ind.), Racine (Wisc.), Grand

Rapids (Mich.), Detroit (Mich.), Cleveland (Ohio), Philadelphia (Pa.), Pittsburgh (Pa.), Mahanoy City (Pa.), Shenandoah (Pa.), Wilkes-Barre (Pa.), Scranton (Pa.), Brooklyn (N. Y.), Waterbury (Ct.), Naugatuck (Ct.), Brockton-Montello (Mass.), Croydon (Pa.) ir tada namo į Bloomington (ind.). Prirašiau 40 valandinių kaspinių.

Rudenį 1949 m. lapkr. 9–16 d. vėl buvau Chicago (Ill.) ir prirašiau 10 kaspinių. Kitais 1950 m. vėl keliavau liepos 2–12 d. Aplankiau Elizabeth (N. J.), So. Boston (Mass.), Worchester (Mass.), Nashua (N. H.), Hartford (Ct.), Pittsburgh (Pa.). Ir kitomis progomis padariau mažesnes ekskursijas: Baltimore (Md.) 1950 birželio 30 d., Columbus (Ohio) lapkr. 23–24 d. (ten mane užklupo didelė sniego audra). Vėl rašiau Chicago (Ill.) 1951 m. birželio 11–13 d. Rašiau ir Washington (D. C.) 1952 m. Iš vienos graikės mergaitės užrašiau ir keletą graikiškų dainų. Viso mano folkloristinis lobis turi 73 valandinius kaspinius (špules). Mano užrašymų originalai yra Indiana univ. *Archives of Traditional Music* žinioje, o pilnas kopijas turi *Library of Congress American Folklife Center* (Washington, D. C.) ir lietuviškoji ALKA (Putnam, Ct., ten yra ir kelionės dienoraščių originalai). Daug tos medžiagos jau atspausdinta (žr. *Lietuvių tautosakos lobynas*, XI t., 1951–1989).

Mano praktika surasti įdomius folkloristinius asmenis buvo įvairi. Kreipiausi į vietinius lietuvių veikėjus, klebonus, laikraščių redakcijas, pats rašiau daug straipsnių išeivių spaudoje ir apie mane rašė, tad mūsų žmonės daug kur žinojo ir pasitikėjo, kad daromas geras darbas. Buvo ir skeptiškai žiūrinčių. Pripuolamai nugirdau vieno lietuvių „veikėjo“ tokį išsireiškimą per telefoną: „Pas mus čia dabar tokios komedijos (! JB): atvažiavo toks profesorius iš Indianos ir užrašinėja senų bobų dainuškas“.

Mane dažnai pristatydavo kaip „daktarą“. Padainavusios moterėlės kai kada pradėdavo pasakoti apie savo ligas ir prašyti patarimų. Turėjau aiškintis, kad aš ne tos rūšies daktaras ir ligų negydu. Prašiau mane pristatinėti kaip „profesorių iš Indianos“. Beje, Amerikos lietuviai „profesorium“ vadina savo parapijos vargoninką, kuris moko giedoti bažnytinį chorą. Tačiau vistiek „profesorius“ man buvo patogesnis titulas, negu „daktaras“, kuris negydo.

Aš čia neaprašinėsiu visų savo kelionės nuotykių. Parašysiu smulkiau tik apie savo vizitą Scranton (Pa.), kur lankiausi 1949 m. rugp. 27–29 d. ir rekordavau 5 moterų ir 3 vyrų tautosaką. Pakvietė pas ją apsistoti vietos lietuvių veikėja Petronėlė Baltrušaitienė, gim. 1892 m. Bažnytgirio k., Griškabūdžio par. ir atvykusi į Ameriką 1910 m. Ji buvo moteriškų kailinių siuvėja, mokėjo nemažai dainų ir net pati jas kūrė – improvizavo. Ji mėgo dainuoti ir šokti, ruošė vaidinimus, rašė teatro vaizdelius, pati vaidino, mokė jaunimą liaudies šokių. Iš jos užrašiau 16 dainų. Įdomesnės yra „*Kieno tie margi dvarai, kieno mūravoti*“ (našlaičių daina), „*Septyni rūtų lapeliai*“ (jos senelės daina), „*Iš mažumėlės prie motinėlės*“, „*Po dvarelį vaikščiodama, baltas rankas grąžydama*“, „*Per girių girelę*“ (kareiviška dėdės daina), „*Dunda bilda skrynelės*“ (vestuvinė), „*Atjojo šimtas, atjos ir antras*“ (ta daina buvo jos pritaikinta vaidinti scenoje, žiūrovams patiko), „*Motinėle, pasigesi manęs*“ (vestuvinė), „*Raibi gaidžiai negiedojo*“

(baladė), „*Ant aukštojo kalnelio nauja karčiamėlė*“, „*Teka saulelė mirgėdama, leidžias pazarėliais švytuodama*“, „*Ko žvengi, žirgeli, ko verki, berneli?*“ Kad neužgaučiau šeimininkės, užrašiau į kaspinus ir jos improvizuotas arba sukurtas tris dainas: „*Kad aš buvau neženotas*“, „*Šalia kelio vieškelėlio*“ ir „*Oi kad aš augau savo šalelėj*“.

Mėgo dainuoti ir šeimininkės vyras Antanas Baltrušaitis, g. 1885 m. Paluobių k., Griškabūdžio par., atvykęs 1909 m. Užrašiau 7 jo dainas, įdomesnės yra: „*Oi tu sakal sakalėli*“ (kareiviška), „*Kur sodai žydėjo, ten bitutės užė*“, „*Skauda man galvą, skauda galvelę*“.

P. Baltrušaitienė pakviesdavo pas save pažįstamas moteris man dainuoti. Jos visos buvo suvalkietės, amžių nugyvenusios Scrantone, angliškai menkai ar visai nemokėjo, ištekėjusios už lietuvių. Įdomiausia iš keturių gal bus Ona Gurskienė, g. 1887 m. Jokūbaičių k., Jurbarko par., atvyko 1907 m. ir visą laiką gyveno Scrantone. Užrašiau jos 15 dainų. Įdomesnės yra: „*Rūdynai purvynai neįbrendami*“, „*Vai gulu gulu, rūpestėlį turiu*“, „*Vai šla šla ir pašla*“, „*Dieną belyjanti, naktį besnieganti*“, „*Atsikėliau anksti rytą, ėjau į svirnelį*“, „*Aukšti kalneliai, margi dvareliai*“ (dainavo visos kartu), „*Ir išėjo Bendorutė su Kaniušu šokti*“ (baladė, iš gudų?) ir kelios (3) humoristinės dainelės.

Man vis pasakojo, kad yra labai senas žemaitis Izidorius Kisielius. Tai esąs seniausias vietos lietuvis Scrantone. Jis pats sakėsi turįs 102 m. amžiaus, bet jį pažįstą jam davė tik 88 metus. Pasistengiau jį surasti. Priemiestyje radau mažą trobelę, o jos savininkas ir vienintelis gyventojas Izidorius dar gana tvirtas atrodė. Pasisakiau, kas esu ir ko važinėju. Noriu pasikalbėti su senais lietuviais, renku arba užrašinėju senus pasakojimus ir dainas. Jam patiko su kuo nors pasikalbėti – nusibosta būti vienam, tik jis pasiūlė eiti į lauką. Nuėjom į pamiškę ir kalbėjomės atsisėdę ant žalios pievelės. Jį lydėjo labai prisirišęs nedidelis baltas šunelis.

– Visi mano draugai išmirė, nebeturiu su kuo pasikalbėti. Tas šunelis dabar yra mano geriausias draugas.

– Tai kaip atsiradai Amerikoje?

Papasakojo, kad jo tėvas turėjęs didelį ūkį Pavidaujo kaime, Eržvilko par. Tačiau jis labai nemėgęs (tiesiai sakė – „tingėjęs“) dirbti ūkio darbus ir vis prašęs tėvą, kad jį išleistų į Ameriką. Tėvas nesutikęs išleisti svetimiems bernauti, juk jis gaspadoriaus sūnus.

– Tai aš pasivogiau savo tėvo geriausią arklį ir išjojau į Prūsus. Ten arklį pardaviau ir už tuos pinigus atkeliavau į Ameriką.

Tai buvo 1882 m. Jam tada turbūt buvo 21 m. amžiaus. Kaip ir daugelis kitų lietuvių imigrantų, jis pasidarė „maineriu“, kasė anglis po Pensylvanijos kalnais. Sunkių darbu nesiskundė. Jis kasyklose išdirbęs 29 metus. Susitaupeš kiek pinigų ir įsitaisęs „saliūna“ (karčiamą), tai daugelio senųjų lietuvių imigrantų verslas.

– Ar moki skaityti ir rašyti?

– Moku. Skaityti išmokė mane motina ant savo maldaknygės. O rašyti išmokė „saliūnas“.

Man buvo neaišku, turėjo paaiškinti. Mat jo klientai daugiausia buvo tie patys angliakasiai. Kai gauna algą, tai ją greit išleidžia, o paskum neturi ir dėl „pitkės“ (taurelės). Negi leisi žmogui trokšti, juk reikia gerklę praplauti nuo kasyklos juodų dulkių. Tad reikia duoti „bargan“ (skolon). Saliūne už bufeto prie sienos buvo didelė juoda lenta, kurioje kreida užrašydavo pavardes ir dėdavo lazdeles, kiek kuris išgėrė. Kiekvienas matė savo skolą. Kai gaudavo algą, tai susimokėdavo. Todėl jam ir reikėjo išmokti rašyti.

– O ką veikdavai per šventes, kai kasykloje nedirbai?

– Nueidavau bažnyčion susitikti pažįstamus. Dar priklausiau mainerių bendui (orkestrui). Grojau klarinetu.

– Ar moki skaityti natas?

– Nemoku. Pravadyrius man pravedavo melodiją ir aš tada grodavau kartu su kitais iš ausies.

Tai rodo, kad jis turėjo tobulą klausą.

– Kodėl neapsivedei? Turėtum vaikų ir anūkų, būtų smagiau gyventi.

– Kad man Amerikos mergos nepatiko. Lietuvoj mergos buvo pilnos ir minkštos, raudonais veidais, tai sveikos. Malonu buvo pažiūrėti ir pasigraibyti. O čia vis tokios perkorusios, liesos, išbalusiais veidais ir atsiduoda aptieka. Turbūt jos visos nesveikos.

Mat, kvepiančio muilo, pudros ir odekolono kvapas jam darė įspūdį, kaip įėjus į vaistinę.

– Ar nepriklausei lietuviškom draugystėm?

– Buvau prisidėjęs, rodos, prie Švento Juozapo draugystės. Bet kai kunigas mane smarkiai apibarė už girtuoklystę, tai nebenueidavau. Reikia gi žmogui kartais su draugais pasilinksminti.

Dainų tai jis nedaug teprisiminė. Užrašiau žodžius dainų „*Eisme šieno pjauti*“, „*Šok gėręs, šok negėręs, šok mergytę nusitvėręs*“ (prie šokimo) ir vieną nerimtą:

Daugelį nepapustęs – nepapjausiu,

Mergelės neparitęs – negausiu.

Oi-lia dalgė, oi-lia kots,

Kai pažiūriu – pievos šmots.

Matyt, iš spaudos dar buvo išmokęs ir naujovišką: „*Jaunos panelės tartum nekal-tos*“. Tad tautosakinis laimikis iš jo buvo menkas.

Sugrįžęs pasipasakojau apie tą savo susitikimą ir stebėjau, kad vietos lietuvis klebonas nieko nežinojo apie tą seną parapijietį. Tada viena tų dainininkų man pasakė:

– Ponaitis esi mokytas, ale durnas.

– Kodėl gi?

– Tas Kisielius yra biednas, senas žmogelis, gyvena iš „social security“: Gal kokį „daimą“ (10 centų) įmeta į skrynelę bažnyčioje, tai kurgi pralotėlis apie jį žinos...

– Tačiau ir jį reikės palaidoti, kai numirs.

Įdėjau ir Kisieliaus nuotrauką su viena jo dainele knygoje *Lietuvių dainos Amerikoje*, antrajam rinkiny (1977). Ten prie jo kojų buvo susirangęs ir tas baltas šunelis, geriausias seno žmogaus draugas. Tačiau spaustuvės meninis prižiūrėtojas nutarė, kad šunelis nuotraukoje nepritinka ir jį nukirpo. Gaila... Tai istorija emigranto, kuriam Amerikoje nepasisėkė. Buvo gabus, bet per daug stiklę mėgo.

Jau prieš Pirmąjį pasaulinį karą beveik trečdalis lietuvių tautiečių atsидūrė Amerikoje (J.A.V.). Ko jie ten bėgo? Tik nedaugelis dėl politinių priežasčių, daugiausia dėl ekonominių, ieškodami geresnio gyvenimo sąlygų. „Kožnas vienas vaikinukas vis tik čėso laukia... Į užmarius traukia.“ Lietuvoje nebuvo pramonės, prekyba buvo kitataučių rankose. Šeimos buvo didelės, darbo rankų per daug. Ir valakininkas ūkininkas, turėdamas keturis sūnus ir dar pora dukterų, padidins biedniokų skaičių, jei vaikai tą valaką pasidalins. Nebuvo amatų ir prekybos mokyklų, arba trūko supratimo jas lankyti. Amatininkų trūko. Kas ėjo į mokslą, lankė gimnaziją, vis norėjo būti kunigu ar daktaru. Agronomai ir advokatai buvo nepopuliarūs. Sunku buvo prasimušti į inteligentiškas pozicijas. Valdiškos vietos buvo rezervuotos „elitui“. Dainoje aiškiai pasakoma (cituojuama iš atminties):

*Oi tu aukse ir sidabre,
Susukai galvelę,
Dėl tavo aš palikau
Gimtąją šalelę.*

Padėtis atrodė be išieities. Nepriklausomybės laikais daug kas emigravo į Argentiją ir Braziliją, kai J.A.V. užsidarė dėl „kvotų“. Padėtis atrodė be išieities, kurią tik pramonės sukūrimas galėtų pataisyti. Tačiau tai jau nebe tautosakininkų, bet sociologų ir ekonomistų sritis, todėl jos giliau nenagrinėsiu.

Jau pirmosios savo kelionės metu 1949 m. suradau dvi dideles tautosakos išlaikytojas suvalkietes, kurių išlaikytą tautosaką per kelis kartus rekordavau: tai Uršulė Žemaitienė (g. 1890 m.) Chicagoje ir Magdalena Takažauskienė (g. 1877 m.) Pittsburghe (Pa.). Jų biografijos ir tautosakos įdomybės yra paskelbtos mano knygoje *Suvalkiečių liaudies kūryba Amerikoje (Lietuvių tautosakos lobynas, t. XI, 1989)*. Jos abi mokėjo daug labai gerų dainų ir kitų tautosakos rūšių. Ypač vertingos dar pirmosios mįslės, o antrosios pasakos ir sakmės. Verta buvo pasistengti visa tai užrašyti ir paskelbti.

Silver Spring, Maryland (U.S.A.)
1991 m. lapkričio 2 d.

Perspausdinta iš *Lietuvių balsas*, 1991, Nr. 25 (128).